

DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME
ÜZERİNE
(Taslak, 2. 1.2012)

Prof. Dr. Tanel Demirel
Siyaset Bilimi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Çankaya Üniversitesi,
tanel@cankaya.edu.tr
0505 6695930

Demokrasi Nedir ?

Demokrasi modern devleti idare etmekte kullanılan siyasi rejim biçimlerinden biridir (Linz ve Stepan, 1996: 17). Demokrasinin ne olup olmadığı hakkında kuvvetli bir uzlaşmadan söz etmek mümkün değildir. Nihai analizde siyasi rejim tanımlamaları, siyasal değer yargılarından bağımsız bir biçimde ele alınamaz. Demokrasiyi tanımlama mücadelesi de siyasetin bir parçasıdır (Whitehead, 2002:14). Siyasal faaliyeti, kişi ya da grupların topluluğun kaderini ilgilendiren kollektif kararlar alınması sürecinde etkili olmaya çalışmaları olarak tanımlarsak, demokrasi, bir siyaset yapma biçimidir. Demokratik siyaset, şiddet ve zor kullanımını en aza indirmeye gayret gösterir. Fakat hangi eylemlerin şiddet olarak sınıflandırılacağı tartışmalı olduğu gibi, şiddet kullanımının hangi hallerde meşru olacağı da tartışmalıdır. Ayrıca, siyaset sadece demokratik yollarla yapılmaz, ya da siyaset denilince akla sadece barışçı yollar gelmez. Kendi politikalarınızı yürütmenize engel olabilecek muhalefeti fiziken ortadan kaldırmak, hapsedmek, tehdit etmek, korkutmak, sindirmek de, siyasi faaliyetin kapsamı içinde görülebilir. Carl Von Clausewitz, siyaset savaşın başka araçlarla devam ettirilmesidir derken, bu yaklaşıma işaret etmektedir (Clausewitz, 1997: 357).

Demokrasinin tanımlayıcı özelliği nihai siyasi karar alıcıların serbest seçimlerle iktidara gelmeleri ve siyasi iktidarın sınırlarının hukuki normlarla belirtilmiş -bu temel hak ve hürriyetlerinin demokratik olmayan rejimlere kıyasla daha korunaklı olması anlamına gelir- olmasıdır (Schmitter ve Karl, 1991; 76). Sosyo-ekonomik eşitliğe ya da seçimler dışında yurttaş katılımına özel bir yer vermeyen bu kavramlaştırmaya "Schumpeterian," "minimalist" ya da "liberal demokrasi" de denilmektedir (Przeworski, 1999: 23-55). Bu yaklaşımda, dolaysız demokrasi idealini ifade eden, "halkın halk tarafından halk için yönetimi" anlayışı gerçekçi bulunmaz. Halkın, halkın seçtiği temsilciler tarafından halk için idaresi anlayışı savunulur. Demokrasi, asıl değer olan özgürlükleri korumak için bulunabilen en iyi sistem olması hasebiyle değerlidir. Karl Popper'in ifadesiyle yöneticileri kan dökmeden değiştirebileceğimiz bir rejimdir (Popper, 1945: 123).

Liberal demokrasiyi eleştirenler, demokratik çoğunlukların eşitlik, özerklik, insanların kendilerini geliştirmelerine imkan yaratmak gibi amaçlarla iktisadi hayata

daha fazla müdahalesini savunurlar. Ancak bu müdahalelerin negatif özgürlüklere zarar verme ihtimaliyle beraber, kapitalist sistemin koyduğu sınırların nasıl aşılabileceği konusunda doyurucu yanıtlar verildiğini söylemek zordur. Kapitalist sistemde, iktisadi kaynakların piyasa mekanizması ile değil de, demokratik usûllerle dağıtılması, üretim ve verimliliği olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. Diğer taraftan, piyasa merkezli kaynak dağılımını hiç değiştir(e)meyen bir demokrasinin benimsenmesi ve yaşatılması da kolay değildir. Modern demokrasiler, bu iki kutup arasında hassas bir dengeyi tutturmaya çalışırlar.

Yönetilenlerin yönetime katılımları, yönetilenlerin haklarının tanınması, kanun önünde eşitlik ve siyasi eşitlik prensiplerinin kabulü, özerk birey kavramıyla birlikte gönüllülük temelinde örgütlenmelerin öne çıkması, demokrasinin özelliklerindedir. Demokratik rejimler, devlet aygıtının hangi hallerde güç kullanacağını ve gücün sınırlarının ne olacağını açıkça belirtmeyi amaçlarlar. Demokrasilerde askeri/sivil bürokrasi, seçilmiş siyasiler tarafından belirlenmiş politikaları uygulamakla mükelleftir. Seçimler, seçilmişleri denetim altında tutmanın temel aracıdır. Ancak demokrasi sadece seçimlerden ibaret değildir. Seçilmiş otoriteler bütün eylem ve işlemlerinde hukuka uygun davranmakla yükümlüdür. Bağımsız yargı, yurttaş girişimleri, sivil toplum kuruluşları ve medya şeffaflığın sağlanmasında hayati rol oynar.

Demokratik rejim, ne yöneten yönetilen ayrımını yok eder ne de devletin nihai analizde zor kullanma tekeline sahip olduğu gerçeğini değiştirir. Devlet belli bir sosyo-politik düzen ve onun getirdiği iktidar ilişkiler ve bölüşüm kalıplarını devam ettirmeye çalışır. Siyasetin çatışmacı niteliği demokratik rejimlerde ortadan kalkmaz. Merkezi iktidar adına konuşanlar, alınan kararları diğerlerine daha kolay kabul ettirebilmek için kararların kamunun çıkarlarını gözönüne aldığı iddia edeceklerdir (Pareto, 1935: 1618). Oysa böyle bir şey, hem mantıksal, hem de tarihsel olarak, çok istisnai durumlar dışında mümkün olabilecek bir durum değildir. Her karar geçici bir uzlaşmayı ifade eder. Çünkü, her halükarda belli grupların çıkarları tatmin edilmemiş veya daha az tatmin edilmiş olacaktır.

Demokrasi, toplumsal çatışma ve farklılıkları, iktidar ilişkilerini ortadan kaldırma iddiasında değildir. Sadece bu farklılık ve çatışmalarla bir arada yaşamaya, bunları belli

kurallara tabii tutarak, düzenlemeye gayret gösterir (Mouffe, 1993: 146). Çatışma olgusunu şiddet kullanımını en aza indirecek şekilde kurumsallaştırmayı, siyasal mücadele biçimlerini değiştirmeyi amaçlar (Tilly, 2003: 28-9). Siyasal mücadelede neyin yapıp neyin yapılamayacağını belirlemeye/sınırlandırmaya çalışarak siyasal hayata bir düzen vermek amaçlanır; siyasal mücadele ehlileştirilmek istenir.

Demokratik rejimler, kimlerin hangi durumlarda şiddet kullanmaya yetkili "sayılacağını" belirlenmesinde olabilecek en geniş uzlaşmaya dayalı bir düzen olduklarını iddia ederler. Ancak bu, adı üzerinde, bir iddiadır. Siyasal rejim ne olursa olsun, toplum kavramına mündemiç olan çıkar farklılıkları nedeniyle, sosyal düzenden söz ettiğimiz sürece, ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, zor kullanma olgusu ortadan kalkmaz (Bauman, 2001: 209). İktidar ilişkilerinin müzakereler yoluyla ortadan kaldırılabilceğini ima etmek eleştiriye açıktır (Mouffe 2000:128, Shapiro 1999). Siyaset, fikirler diyalogundan ziyade iktidar mücadelesini içeren stratejik bir faaliyettir. Demokratik siyasal hayatı sadece bir diyalog ve müzakere süreci olarak algılamak, siyasetin esası olan çatışma olgusunun ikinci plana itilmesi riskini de beraberinde getirir (Anderson, 1994:43).

Demokratik rejimi, herkes için en iyi ortak/rasyonel çözümlerin bulunmasına imkan veren ya da eşitsizlikleri radikal bir biçimde ortada kaldırma potansiyeline sahip bir rejim olarak görmek beklentileri fazla yükseltmek anlamına gelir. Karşılanması imkansız beklentilerin büyük hayal kırıklıklarını besleyerek demokrasiyi yok etmeye çalışanların işini kolaylaştırması ise muhtemeldir. Demokrasinin her zaman en iyiyi ortaya çıkardığını "kanıtlayamayız" ancak demokrasinin neden tercih edilmesi gerektiğini kısmen ikna edici tezlerle ileri sürebiliriz (Sartori, 1987: 275). Alternatifi olmadığı için demokratik rejimi savunmak, var olan demokrasilerin eksikliklerini görmezden gelmeyi gerektirmediği gibi, demokratik ideallere yaklaşma çabalarını da anlamsız hale getirmese gerektir.

Demokratik rejimi tercih edilir kılan, hem temel hak ve hürriyetlerin daha iyi korunabilmesine imkan verebilmesi, hem sosyo-ekonomik, kültürel, etnik ya da cinsiyet ayrımlarına dayalı eşitsiz ilişkileri görünür kılarak düzeltme yönünde adımlar atılmasının önünü açabilmesi ve hem de yöneticilere değişen derecelerde hesap sorabilmeyi

mümkün kılabilmesidir. Demokrasi, sosyo-ekonomik eşitsizlikleri arzu edildiği düzeyde ortadan kaldıramayabilir ya da yöneticiler hesap vermekten kaçınma yollarını bulabilirler. Ancak, sırf devlet gücünün keyfiliğinin sınırlandırılmaya çalışılması ve insanın bir "değer" olarak kabul edilmesinin -bunu hak ve sorumluluklara sahip olma anlamında vatandaşlık olarak da ifade edebiliriz- önemi de herhalde inkâr edilemez. Demokrasilerde, bireyler, tebaa değil, belirli haklara ve sorumluluklara sahip olan, vatandaşlardır. İktidar tarafından iyi muamele görmek, kendilerine iyiniyetli hükümdarlar tarafından "ihvan" edilen bir hediye olmayıp, insan olmaları hasebiyle layık oldukları bir durumdur. Her zaman arzu edilen sonuçlar alın(a)masa bile, hak arama ve şikayet etme fırsatına sahip olmanın önemi açıktır. İnsanın değer olması demek, devlet aygıtının onu bir araç gibi görmesinin bir nebze de olsa önüne geçilmesi demektir.

Demokrasi bütün toplumsal/siyasal çatışmaları çözecek sihirli bir anahtar olmadığı gibi, bu sorunlar çözümlenince kurulabilecek bir siyasi rejim de değildir. Toplumdan bahsetmek demek din, dil, ırk, cinsiyet, statü ya da düşünce farklılıklarıyla, kıt kaynakların eşitsiz dağılımından kaynaklanan sorunların hep var olacağı gerçeğini kabul etmek demektir. Demokrasi, bizatihi sorunlarla bir arada yaşamının, onları yönetilebilir hale getirmenin en önemli yollarından biridir.

Bir rejim olarak demokrasinin çekiciliği yüksek değildir. Zira demokratik rejimlerin özünde farklı siyasi güçlerin, siyasi iktidarı kullananlara karşı dokunulmaz alanlara sahip olmaları yatar. Sadece demokrasilerde kurumsal niteliğe haiz bir muhalefet sözkonusudur. İktidarın sınırları bellidir. Demokrasi, farklı çıkarlara, dünya görüşlerine sahip olan insanların, diğerinin varlığını ortadan kaldırmadan, birarada yaşamaları ilkesi üzerine kuruludur. Farklı siyasi kişi ya da grupların kendi çıkarlarını oluşturma, savunma süreci ise, doğası gereği bitmek bilmez bir rekabet, pazarlık ve gerginlik (agony) halini de beraberinde getirir. Demokrasilerin, düzeyi farklılık ve çatışmaların doğasına bağlı olarak değişecek bir tetikte olma halini gerektirdiğini söylersek herhalde abartmış olmayız. Önemli olan ve demokratik rejimin gerçekleştirebileceği şey, tarafların birbirlerini düşman olarak değil de, çok temel bazı esaslarda (muhalefete tolerans gösterilmesi gibi) anlaşabildikleri siyasi muhalif (adversary) olarak görmeleridir (Mouffe, 2005: 126).

Demokrasiler, demokrasi olma niteliklerini kaybetmedikleri müddetçe, herhangi bir siyasi gücü çok büyük oy çoğunluğuna sahip olsa da, tam manasıyla tatmin edebilmekten uzak kalmaya mahkumdurlar. İktidara geldiğinizde, iyi toplum anlayışınızı pratiğe geçirmenizin önünde belli engeller vardır. İyi toplum anlayışınızdan ödün vermek, sahip olduğunuz iktidarın sınırlarını kabul etmek, durumundasınızdır. Bu ise, hep bir "eksiğe," "ideal olandan daha azına," razı olmak demektir.

Keza, demokrasi var olmayanın, henüz elde edilemeyen peşindedir. Gerçekleşmiş bir durumdan ziyade, bir sürece tekabül eder. Ulaşılmak istenen şeyler, daha şeffaf idare, daha korunaklı insan hakları, daha az sosyo-ekonomik eşitsizlik, daha fazla fırsat eşitliği, iyi toplum anlayışımızın kamusal alanda daha görünür hale gelmesidir. Bu da, sürekli mücadele halinin bir diğer görüntüsüdür. Demokrasi bir arayış rejimidir. İster seçilmiş ister atanmış olsunlar kamusal gücü kullananların her daim kamuya karşı sorumlu oldukları ve kamuya hizmet etmekle mükellef olduklarını hissetmeleri gerekir. İktidar karar almaya devam ettikçe bu kararların hukuka uygunluğu/yerindeliği meselesi bir mevzu olarak var olacaktır. Demokrasinin bu özelliği, "daha fazla şeyin ebedi yokluğu" duygusu ile beraber rejime yönelik tepkileri artırmakta ve sürekli kriz içinde bulunduğu anlayışını beslemektedir (O'Donnell, 2007: 9).

Demokrasilerin düzeyi ya da kalitesi hakkında çeşitli ölçütler kullanılarak, sınıflandırmalar yapılmaktadır (Munck, 2009). Bu sınıflandırmalar, çokça tartışılırsa da, herhangi bir demokratik rejimin nasıl algılandığı konusunda fikir verirler. En basit anlatımıyla, demokrasiler, bireylerin hak ve hürriyetlerini devlet aygıtına karşı koruyabildikleri, kamusal kararlara olabildiğince yüksek katılım sağlayabildikleri ve kamusal gücü kullananlara hesap sorabildikleri ölçüde "yüksek kaliteli," bunları yapamadıkları ölçüde de "düşük kaliteli" demokrasi olarak nitelendirilebilirler (Diamond ve Morlino, 2004). Hiç bir demokrasi mükemmel olmadığı gibi, yüksek kaliteli demokrasilerin hep aynı düzeyi tutturabileceklerini düşünmemeliyiz. Demokrasiler kırılabilir rejimlerdir.

Demokratikleşme ve Demokratikleşmeyi Destekleyen Koşullar

"Demokratikleşme," demokratik olmayan bir siyasi rejimin demokrasiye doğru evrim sürecini ifade eder. Süreç otoriter rejimin bir ayaklanma, devrim ya da işgal gibi sebeplerle yıkılması ya da eski rejim muktedirlerinin çeşitli saiklerle liberalleşme yönünde adımlar atılmasına karar vermeleriyle başlar. Eski rejim ile, eski rejimin elitleri ve kurumlarını tamamen reddetmeyi gerektiren, keskin bir kopuş yaşanabileceği gibi, yumuşak bir geçiş de söz konusu olabilir.

Samuel Huntington üç demokratikleşme dalgasından söz eder (Huntington, 1991). Birinci dalga Amerikan ve Fransız devrimleri ile başlayan ve Birinci Dünya Savaşı sonunda biten dalgadır. İkinci dalga, 1945 sonu ile 1960'ların başına kadar sürer. Üçüncü dalga, 1974 Portekiz Karanfiller Devrimi ile başlar ve sosyalist sistemlerin çöküşü ile ivme kazanır. Esasen, demokratikleşme kavramı, İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ya da İsveç gibi ülkelerde 19.yüzyıldan itibaren hız kazanan demokrasiye doğru evrimi ifade etmekten ziyade, İkinci Dünya Savaşı ve 1989 sonrasında otoriter ülkelerin daha açık rejimlere dönüşme çabalarını ifade etmek için kullanılır. Zaman zaman eski ve yerleşik demokrasilerde, ya da Avrupa Birliğinde "demokrasi eksikliği"nden bahsedilerek, demokratikleşme ihtiyacından da bahsedildiği görülmektedir.

Bir süreç olarak demokratikleşme çizgisel değildir. Otoriter rejimin yıkılması ya da liberalleşme yönünde adımlar atılması demokratikleşme sürecinin geri döndürülemeyeceği anlamına gelmediği gibi, yüksek kaliteli bir demokrasinin kurulacağı anlamına da gelmez. Oturmuş ya da yüksek kaliteli denilen demokrasiler için bile otoriter rejime geri dönüş, düşük bir ihtimal olsa bile, imkansız değildir (Tilly, 2007: 24, Keane, 2009: 875-6). Demokrasi bir tarihsel zorunluluk değildir. Dahası yüksek kaliteli demokrasiler, kolaylıkla yozlaşarak, düşük kaliteli rejimler kategorisine girebilirler. Güvenlik güçleri, kolaylıkla yasadışı ya da yasallığı tartışılan eylemlere imza atabilir, siyasetçiler, kendilerine maddi menfaat sağlama yolunda şeffaflıktan uzaklaşabilirler. Demokrasiler kırılabilir rejimlerdir.

Hangi faktörler otoriter bir rejimi demokratikleşmeye zorlar ? Hangi sosyal/siyasal dinamikler demokratikleşme sürecini kolaylaştırır ya da demokrasinin yaşamasını mümkün kılar ?

Demokrasiyi ortaya çıkaran koşullarla her nasılsa kurulmuş bir demokrasinin devamını sağlayan koşulları birbirine karıştırmamak gerekir. Demokratikleşmeye doğru giden "tek bir yol" sözkonusu değildir (Rustow 1994: 350, Tilly, 1995: 205, 209). Siyasi rejim olarak demokrasinin ortaya çıkışı her zaman "siyasi" bir olaydır. Sosyo-ekonomik dönüşümler demokrasinin filizleneceği ortamı yaratabilirler ancak bunlar kendiliğinden demokrasiye yol açmaz. Demokratikleşen her ülke çok farklı ve değişik yollardan geçerek bu noktaya varmıştır. Örneğin demokratik ülkelerin kazançlı çıktığı savaşların bitiminde demokratikleşme dalgası görülmüştür. Ya da otoriter rejimin siyasi, askeri ya da ekonomik bir fiyasko ile karşıkarşıya kalması demokratikleşmeyi tetikleyebilir. Diktatörlerin, rejimi kısmen liberalleştirerek muhalefeti zayıflatmayı denemeleri demokratikleşmenin bir diğer sebebi olabilir. Bir eylemin demokratikleşmeye hizmet etmesi için, failerin samimi ve tutarlı demokrat olmaları gerekmez. Demokratik değerleri benimsediklerinden kuşku duyulanlar, ya da onu bir araç olarak görenler, kendi çıkarlarının daha iyi korunacağını düşünürlerse, demokrasiyi bir süre için savunmaya yönelebilirler.

Toplumsal/siyasal hayat mekanik neden sonuç ilişkileri ile anlaşılamayacak kadar karmaşıktır. Çoğu zaman failerin ne niyet ettikleri ne de öngörebildikleri sonuçlar ortaya çıkar. Ayrıca, aktörlerin zaman içinde değişebilecekleri gerçeğini de unutmamak lazımdır. Demokrasiyi benimsememekle birlikte kendi çıkarları için savunan aktörler, süreç içinde, demokrasinin değerini daha iyi anlayıp, demokratik değerler geliştirebilirler. Ya da tam tersine, demokrat aktörler, anti-demokratik bir çizgiye doğru savrulabilirler.

Bir ülkede demokrasinin kurulabilmesi için herhangi bir önşart var mıdır ? Dankwart Rustow mutlaka bir önşarttan bahsedilecekse bunun millet olma ya da milletleşme noktasında mesafe almış bir siyasal birimin (political unit) varlığı olduğunu söylemiştir (Rustow 1994, 354). Nüfusun çoğunluğu, kendisinin hangi siyasal topluluğa ait olduğu konusunda belirgin bir şüphe içinde olmamalıdır. Bunu derken, nüfusu oluşturan kitlenin tamamının tek bir millete ait olma bilincine sahip olmasından bahsetmiyoruz; her zaman kendini ait hissetmeyenler olacaktır. Ancak bu kitle ile diğerleri arasında siyasal

birime aidiyet kriterleri konusunda bir anlaşma yoksa, demokratik rejimi hayata geçirmek zorlaşabilir.

Ülke içindeki bir grup, hakim millete ait olmadığı gerekçesiyle kültürel grup hakları ya da ayrılıkçılık talep ediyorsa, o ülkede demokratik rejim diğer sorunlar yanında çözüm bulunması zor milliyetçilik meselesi ile de uğraşmak zorunda kalacaktır. Diğer taraftan, farklı etnik/milli gruba ait olma iddiasını dile getirenlerin varlığının, İspanya'da olduğu gibi, hakim milleti temsile soyunan devlete karşı bir denge unsuru işlevi gördüğü durumlar olabilir. Bu halde, farklılık demokratikleşmeyi kolaylaştıran bir etki de yarabilir. Keza, Hindistan örneğinin de, çok dinli ve çok etnik gruplu bir toplumda demokrasinin yaşayabileceğini gösteren, önemli bir istisnadır.

Hangi toplumlarda demokrasinin gelişme şansı bulunduğu konusunda kabul gören genellemelerden bahsedebilmek son derece güçtür. Daha fazla ülke hakkında daha fazla çalışma ortaya çıktıkça, meselenin genellemelere müsait olmadığı daha iyi görülmektedir. Her genellemeye karşılık mutlaka bununla çelişen bir ya da birden fazla örnek gösterilebilmektedir. Yine de, üzerinde az ya da çok anlaşılabilir denilebilecek noktalardan bahsedilebilir. Karşılaştırmalı siyasi analiz tarım ya da doğal kaynaklardan ziyade, sanayi, ticaret ve hizmet sektöründen elde edilmiş yüksek milli gelir düzeyinin, etnik ya da dini açıdan kutuplaşmamış, homojen denilebilecek bir toplum yapısının, yüksek şehirleşme ve eğitim düzeyinin, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin üst düzeyde olmamasının, devlet ile, sınıflar, statü grupları ve/veya diğer önemli toplumsal/siyasi aktörler arasında "nispi" bir dengenin varlığının demokratikleşme sürecini genellikle olumlu etkilediğini göstermektedir. (Dahl, 2000: 166, Geddes, 2007: 335, Inglehart ve Welzel, 2009). Ancak bu şartların gerçekleşmiş olmasının demokrasiyi garantiye aldığı veya bunlar olmadığı zaman demokrasinin hiç şansının olmadığı da söylenemez. Örneğin Hindistan, bu koşulların çoğunu taşımadığı halde dünyanın en kalabalık ve eski demokrasilerinden biri hüviyetindedir.

1960'lı yıllarda dile getirilen, Anglosakson tarihi mirasın demokratikleşmeye daha uygun bir kültürel atmosferi yarattığı, Protestan ülkelerin Katolik ya da Ortodoks ülkelere nazaran demokratikleşmeye daha meyyal oldukları iddiaları ise günümüzde daha fazla sorgulanmaktadır. Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerde demokrasinin yaşama

şansının düşük olduğuna, İslamın demokrasi ile bağdaşması en zor dinlerden biri olduğuna ilişkin iddialar ise, halen dile getirilmektedir. Belirtmeye gerek yoktur ki, ülkelerin jeopolitik konumu ve uluslararası konjonktür de demokratikleşme üzerinde en az yukarıda sözü edilen "iç" denilebilecek faktörler kadar etkilidir. Bazen işgal güçleri tarafından empoze edilen bir demokratik rejim, Almanya ve Japonya örneğinde görüldüğü gibi, daha sonra kökleşebilmektedir.

Sözü edilen faktörlerle demokratikleşme arasında bir ilişki vardır demek, mekanik neden/sonuç bağlantılarının kurulabileceği anlamına gelmez. Örneğin, çoğu zaman yüksek ekonomik gelişme düzeyinin mi demokrasiyi güçlendirdiğini, yoksa demokrasinin mi büyümeyi teşvik ettiğini net bir biçimde ortaya koyamayız. Demokratik rejimin vatandaşlık kültürü (civic culture) de diyebileceğimiz demokratik değerlerden beslendiği doğrudur. Ancak bu değerlerin büyük ölçüde demokrasi tecrübesi yaşayan toplumlarda gelişebileceğini de biliyoruz.

Açıktır ki, demokratik rejimi, "zorunlu" kıldığı söylenebilecek herhangi bir toplumsal/siyasal yapılanmadan söz etmek doğru olmaz (Schmitter 1994: 58, Sorensen 2010: 445-6). Kapitalist sistemin demokrasiyi kolaylaştıran sosyo ekonomik dönüşümleri tetiklediği gerçek ise de, kapitalizm, mülkiyet haklarına bir ölçüde saygılı diktatörlük rejimleriyle uyum göstermiş ve göstermektedir. Keza yüksek sosyo-ekonomik gelişme ve eğitim düzeyi, demokratikleşme yönündeki talepleri artırma potansiyeline sahip olsa da, zorunlu bir demokrasiye evrilme anlamına gelmez. Güçlü bir sivil toplumun varlığı ya da toplumdaki örgütlenme düzeyinin yüksek olması demokratikleşmeyi besleyebileceği gibi, bazı durumlarda sekte de vurabilir. Weimar Cumhuriyeti'nde çok canlı bir sivil toplum hayatının demokrasiyi korumaya yetmediğini biliyoruz (Berman, 1997) Önemli olan sivil toplum kuruluşlarının kendi içlerinde bir çoğulculuğu barındırıp barındırmadıklarıdır. Ashutos Varshney, sadece Hindu ya da sadece Müslümanlardan oluşan sivil toplum kuruluşlarının diğerini hedef alan toplumsal linç hareketleri teşvik etme ("riot inducing") potansiyellerini yüksek olduğunu, bünyesinde her iki grubu da barındıranların ise, bu tarz eylemleri sınırlayıcı özellikler taşıdığını ifade eder (Varsheney, 2002).

Demokratikleşme Sürecinde Sorunlar ve Olasılıklar

Yukarıda da belirtildiği gibi, demokratikleşme, sonucundan hiç bir zaman emin olamayacağımız bir süreçtir. "Yeni" demokrasilerin geleceğine ilişkin, 1990'lı yılların abartılı iyimserliği geride kalmıştır. Kurulan rejimlerin yükselmiş beklentileri karşılayamaması ve bunun yarattığı hayalkırıklığı, eski elitlerin yeni rejimde de ayrıcalıklarına koruyabilmeleri, bir çok ülkede otoriter rejimlerin sağlar görüldüğü başarılar, kendi sorunlarıyla uğraşan AB ve ABD'nin demokrasiyi yayma konusundaki gönülsüz davranışları ve inandırıcılıklarından çok şey kaybetmeleri karamsarlık yaratan faktörlerin başında gelmektedir (Burnell, 2010).

1990'lı yılların başlarından itibaren demokratikleşme sürecine girmiş bir çok ülkede, ne otoriter rejim ne de demokrasi diyebileceğimiz "delegasyoncu demokrasi," "seçim demokrasisi," ya da "hibrid/karma rejimler" olarak adlandırılan yeni rejimler ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerde tamamen göstermelik olmayan seçimler yapılmaktadır, ancak eski rejimin parçası olan kesimler ya da eski rejimin tasfiyesi sürecinde yeni zenginleşmiş kesimler, iktisadi güçlerinin de katkısıyla, iktidar pozisyonlarını ellerinde tutmaktadırlar. Muhafız medya, sivil toplum kuruluşları ve potansiyel siyasetçiler, hiç bir zaman siyasi iktidardan bağımsızlaşamamış yargı ve güvenlik güçlerinin ikna edici olmayan suçlama ve yargılamalarıyla sindirilmekte hatta bazen suikastlere de başvurulabilmektedir.

Doğal kaynaklar açısından zengin olan -örneğin Rusya gibi- yeni demokrasilerde zenginliğin devlet tarafından kontrolü, dışa açık rekabetçi orta sınıfların yükselişinin önünü kesmekte, siyasi iktidar sahip olduğu ekonomik kaynakların da yardımıyla hak ve hürriyet ihlalleri konusunda sessiz kalınmasını temin edebilmektedir. Diğer yeni demokrasilerde ise, etkin bir devletin oluşturulamaması, insan hakları ihlalleri, yolsuzlukla mücadele de mesafe alınamaması ve hayat standartlarında vaat edilen iyileşmenin sağlanamaması hoşnutsuzlukları artıran temel faktörler arasındadır (Sorensen, 2010: 448-50).

Bu rejimlerin bazılarının zamanla daha demokratik bir hal alabilecekleri ihtimali bir kenara atılamaz zira yerleşik demokrasilerin çoğu ancak zamanla hayatîyet ve canlılık

kazanabilmişlerdir. Bu olasılığın gerçekleşme ihtimali demokratların fikri ve siyasi mücadelelerinden ziyade, çoğu zaman hiç kimsenin tam anlamıyla kontrol edemediği sosyo-ekonomik ve siyasi dönüşümlerle ilişkilidir. Açıktır ki, ABD ve Avrupa Birliği'ndeki gelişmelerin alacağı seyir diğerlerini de yakından etkileyecektir. Bu ülkelerde uzun süredir dile getirilen demokrasi eksikliğinin (Dalton, 2004, Diamond, 2008: 345-371) giderilememesi, devam eden ekonomik krizin sorumlusu olarak demokratik rejimi gösterenlerin halihazırda olduklarından daha fazla inandırıcılık kazanmaları halinde, otoriter yönelimlerin üçüncü dalga demokrasilerinde de yükselişe geçeceğini söylemek kehanet olmaz. Keza, Çin'in kısa ve orta vadede otoriter ve fakat iktisadi açıdan başarılı bir örnek olarak algılanması da, anti-demokratik eğilimleri teşvik etme potansiyeline sahiptir (Breslin, 2010: 151-2).

Demokratikleşme konusundaki tartışmalar bir noktada yeni demokrasilerde demokratik kültürün ne ölçüde var olduğu noktasına gelip dayanmaktadır. "Tolerans," "empati" ve "güven duygusu eksikliği," "uzlaşma" kültürünün yokluğu gibi özellikler dile getirilmekte, yaşanan başarısızlıklara gerekçe olarak gösterilmektedir. Oysa, kültür başlıbaşına açıklayıcı bir faktör olmaktan ziyade, hangi olguların ilk planda o kültüre yol açtığı gibi çok temel ve derinlikli bir soruyu davet eden bir tespittir. Devlet/toplum ilişkilerinin seyri, sömürge tecrübesinin olup olmaması, din ve inanç sistemleri, sosyal yapı, ekonominin ticarileşme düzeyi siyasi kültürü belirleyen temel faktörlerdendir.

Yeni demokrasiler söz konusu olduğunda özellikle vurgulanması gereken bir husus, demokrasilerin kaderinin bu ülkelerdeki temel siyasi aktörlerin ne ölçüde demokrasinin gerektirdiği sınırlı hükmetme anlayışını içselleştirip içselleştiremeyecekleri ile çok yakından ilişkili olduğudur. Demokrasinin kurulabilmesi için tutarlı ve samimi demokratların varlığı şart değildir. Fakat demokrasini yaşaması ve hakiki bir demokrasi olabilmesi için demokratların sayısının artması şarttır. Diğer bir deyişle, her nasılsa kurulmuş olan demokrasiler, zaman içinde demokratların sayısını artıramazlarsa, özellikle de elit içinde demokratik değerleri önemseyenlerin sayısında artış olmazsa, varlıklarını sürdürmeleri zorlaşır, yüksek kaliteli bir demokrasi haline gelmeleri imkansız olur.

Demokrasilerde, liderlik çoğu zaman düşünüldüğünden daha da önemlidir. Demokrasi, sonuçlarından bağımsız olarak oyunun kurallarına uyulmasını gerektiren bir

siyasi mücadelenin sınırlarına herkesin uymayı taahhüt ettiği bir centilmenlik rejimidir. Güç ve çıkar mücadelelerini reddetmez onu sadece belli biçimlerde yapmayı -ve belli biçimlerde yapmamayı- taahhüt eder. Demokrasiyi benimsemek demek sonuç ne olursa olsun seçimlerle gelip seçimlerle gitmeyi kabul etmek, muhaliflere karşı şiddet kullanmama taahhüdünde bulunmak demektir. Demokrasi herşeyden evvel sonuçlarına bakılmaksızın oyunun kurallarına uymayı ahlâki bir sorumluluk olarak kabul etmeyi gerektirir.

Rejiminin işleyebilmesi için siyasette kazanma ve kaybetmenin maliyetinin çok yüksek olmaması gerekir. Fakat sorun basitçe bu da değildir. Demokrasi belli bir adalet anlayışının, Kantçı ahlâk anlayışının, hem elitler hem de toplum vicdanında yankı bulması ile hayatiyet kazanır. "Kendine yapılmasını istemediğin davranışı başkasına da yapma," "başkasına yapılan ve yanlış bulduğun davranışa kendine yapılmış gibi tepki göster" ilkeleri, demokratik rejim için de gerekli olan, temel ahlâk ilkelerindedir. Bu ilkelere uyma kaygısı hissedenlerin sayısı her toplumda düşüktür. Siyasal hayatta bu kurallara uygun hareket edebilmek daha da zordur. Fakat sayı ne kadar yüksek olursa, demokratik rejimin yaşama şansı o kadar artar.

Uzun yıllardır otoriter yönetime maruz kalmış toplumlarda biri özel biri kamusal alanda olmak üzere iki farklı ahlâk anlayışı gelişmiş gibidir. Özel alanda ahlâki değerlere bağlılık beklenirken bunun dışına çıkıldığında baskıcı devletin/ötekinin/otoritenin alanına girildiği düşünülür ve orada her şey mübah görülür. Esasen kamusal alan bilinci diye bir şey söz konusu değildir, çünkü otoriter devlet böyle bir duruma izin vermemektedir. Otoriter toplumlarda ilkeli ve tutarlı davranmanın bedeli yüksektir. Korku ve dehşetin hüküm sürdüğü yerde, bireylerin kendilerini sınırlamayı öğrenmeleri, sonuçlarından bağımsız olarak kurala uyma gereğinin içselleştirmeleri, zordur. Korunma davranışı olarak belli bir rasyonalitesi olan ve "şark" ya da "köylü" kurnazlığı dediğimiz, rengini belli etmeme, otoriteye açıkça hayır demeden, daha sonra kendi bildiğini okuma, görünmeden kaçma, kısaca devleti "idare etme" tarzının demokrasinin pekişmesi sürecinde etkileri olumsuz olmuştur. Keyfi otoriteye karşı savunma mekanizması olarak geliştirilen farklı maskeler takma, bir yerde başka diğer tarafta başka olma/görünme zaman içinde hiç

rahatsızlık yaratmayan bir "habitus" haline gelerek toplumsal/siyasal davranışlara damgasını vurabilmiştir (bkz, Demirel, 2004: 141 vd).

Bu kültürün yaygın olduğu toplumlarda, iktidarı ele geçirenler, onu sınırsız bir biçimde kullanma eğilimi göstermekte, iktidarı kaybetmemek için yasallığı tartışılan yollara gidebilmekten en ufak bir ahlâki rahatsızlık duymamaktadırlar. Genellikle bir lider ve varlığını lidere borçlu bir klik oluşmakta, bu iktidar bloku her türlü denge ve kontrol mekanizmasından kendini uzak tutmayı denemektedir. İktidarı kaybedenler ise, onu geri alabilmek için her türlü yola başvurmayı -yine aynı kolaylıkla- mübah sayabilmektedirler. Davranışları belirleyen temel etken politikalara direnebilecek çıplak gücün varlığı ya da yokluğudur.

Kısır döngünün kırılabilmesi için, iktidarın sınırlandırılması gerekir. Burada kurumsal düzenlemeler hayati, ancak yeterli değildir. Zihniyet dönüşümü de şarttır. Zihniyet dönüşümü ise, uzun dönemli düşününebilen, hem kendisinin hem ülkenin çıkarlarının uzun dönemde demokrasi (ve iktidarın sınırlandırılması) ile daha iyi korunabileceğine inandığı gibi, bunu diğerlerine anlatabilen siyasi aktörlerin atacağı adımlarla başlatılabilir. Bu türlü aktörlerin sayısının çok fazla olmadığını tarih bize gösteriyor. Aktörleri bu yola itecek müşevviklerin başında güçlü demokratik ülkelerin talepleri ve baskısı gelir. Keza, devlete bağımlı olmayan dışa açık piyasalarda para kazanan orta sınıfların gelişiminin de aktörler üzerinde baskı oluşturacağı söylenebilir.

Hülasa, demokrasi, demokrasiye karşı çıkanlara karşı mücadeleyi gerektirdiği gibi, demokrasiyi mümkün kılan değerlerin hakim kılınması ve yeni kuşaklara aktarılması için sürekli bir çabayı da gerektirir. Demokratik değerler kendiliğinden oluşmadığı gibi, oluştukları ölçüde de sürekli korunmayı/geliştirilmeye muhtaç değerlerdir. Doğrudur; siyasal rejimin doğasını belirleyen toplumsal/siyasal dinamikler önemlidir ve çoğu zaman aktörler tarafından aşılamayacak kadar büyük engeller oluşturabilirler. Küreselleşme, özellikle güçsüz ulus devletlerin ülke içinde üretimi artırma ve kaynak dağıtma işlevlerini önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Bir yandan beklentiler yükselirken, diğer taraftan da bu beklentileri karşılamak her zaman olduğundan daha zor olmaktadır.

Demokratik rejimin beklentileri yükselten bir tarafı vardır. Siyasal rekabet daha iyinin mümkün olduğu ve fakat iktidarın beceriksizliği ya da kötüniyetli olması nedeniyle

çok kolay olan bu ideal durumun gerçekleşemediği teması üzerinden yapılır. Kollektif eylemler yoluyla insanların kendi kaderlerine hakim olabilecekleri fikri demokrasinin temellerindedir. Kadere hakim olmak iktisadi kıtlığı yenmek olarak yorumlandığında, demokrasi imkansız olanı başarmaya soyunmaktadır. İktisadi meselelerde hükümetlerin uzun vadeyi göze alarak hareket etmeleri de kolay değildir. Fakat bu tespitler, bu yöndeki çabaların nafi olduğu anlamına gelmemelidir. Demokratikleşme doğrultusundaki yapısal denilen engelleri bilinçli siyasal eylemler yolu ile istediğimiz doğrultuda değiştiremeyebiliriz. Ancak bu türlü çabalar, en azından daha kötüye gidişi önlemeye yardımcı olabilir ve değişimin önünü açarak sonrakilere yol gösterirler.

Batı dünyasında bir çok araştırmacı, demokrasiyi "normal," demokratik olmayan rejimleri "anormal" ya da istisnai rejim biçimleri olarak algılama eğilimindedir. Bu ülkelerin çoğunun uzunca bir süredir demokratik rejim ile yönetilmeleri demokrasinin kolaylıkla kurulabilen ve sürdürülebilen bir rejim olduğu algısını farkında olmadan destekleyen faktörlerden biri olsa gerektir. Demokrasi konusundaki normatif tercihler de, demokrasinin yokluğunu açıklama gerektiren bir anomali olduğu düşüncesini beslemiştir.

Böyle olunca, demokratikleşme sürecinin önündeki engeller, olduklarından daha önemsizmiş gibi görülebilmekte bu da beklentileri gerçekçi olmayan bir biçimde yükseltmektedir. Bu durum batı demokrasileri için büyük sakıncalar doğurmayabilir. Fakat, batı dışı dünya için aynı şey söylenemez. Otoriterizm tehdidinin varlığı ve gücünü gözden kaçırmamak, var olan demokrasinin kırılganlığını hep gözönünde tutmak bu ülkelerde demokratikleşme sürecine hizmet etmenin ilk adımını oluşturur (Stepan, 2009).

KAYNAKÇA

Anderson, Perry, "Comment: Power, Politics and the Enlightenment," **Rethinking Left**, der, David Miliband, Oxford, Polity, 1994.

Bauman, Zygmunt, "Violence, Old and New," **The Individualized Society**, Oxford, Polity, 2001.

Berman, Sheri, "Civil Society and the Collapse of Weimar Republic," **World Politics**, 49, 3, 1997.

Breslin, Shaun, "Democratizing One Party-Rule in China," **New Challenges to Democratization**, der, Peter Burnell ve Richard Youngs, Londra ve New York, Routledge, 2010.

Burnell, Peter, "New Challenges to Democratization," **New Challenges to Democratization**, der, Peter Burnell ve Richard Youngs, Londra ve New York, Routledge, 2010.

Clausewitz, Carl Von, **On War**, çev, J.J. Graham, Londra, Wordsworth, 1997.

Dahl, Robert A, **On Democracy**, New Haven London, Yale University Press, 2000.

Dalton, Russell J, **Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies**, Oxford, Oxford University Press, 2004.

Demirel, Tanel, **Adalet Partisi - İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim, 2004.

Diamond, Larry, **The Spirit of Democracy**, Henry Holt ands Company, New York, 2008.

Diamond, Larry ve Leonardo Morlino, "The Quality of Democracy: An Overview," **Journal of Democracy**, 15, 2004.

Geddes, Barbara, "What Causes Democratizations ?" **The Oxford Handbook of Comparative Politics**, der, Carles Boix, Susan C. Stokes, Oxford, Oxford Univ. Press, 2007.

Huntington, Samuel P, **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century**, Norman University of Oklohama Press, 1991.

Inglehart Ronald, ve Christian Welzel, "How Development Leads to Democracy," **Foreign Affairs**, vol 88, no 2, 2009.

Mouffe, Chantal, "Politics and the Limits of Liberalism," **The Return of Political**, London, Verso, 1993.

Mouffe, Chantal, "For an Agonistic Model of Democracy," **Political Theory in Transition**, ed, Noel O'Sullivan (Routledge: London and New York, 2000.

Mouffe, Chantal, "For an Agonistic public sphere," **Radical Democracy, Politics Between Abundance and Back**, der, Lars Tonder and Lassa Thomassen, Manchester, Manchester University Press, 2005.

Munck, Gerardo L, **Measuring Democracy- A Bridge Between Scholarship & Politics**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2009.

O'Donnell, Guillermo, "The Perpetual Crises of Democracy," **Journal of Democracy**, 18, 1, 2007.

Pareto, Vilfredo, **The Mind and Society, vol 4, The General Forms of Society**, der, Arthur Livingston, Harcourt, Brace and Company, New York, 1935.

Popper, Karl, **Open Society and Its Enemies, vol 1, Plato**, London, Routledge and Paul, 1945.

Przeworski, Adam, "Minimalist Conception of Democracy: A Defence," **Democracy's Value**, der, Ian Shapiro & Casino Hacker Gordon, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Rustow, Dankwart A. "Transitions to Democracy: Toward A Dynamic Approach," In **The State-Critical Concepts**, der, John A. Hall, London, Routledge, 1994.

Sartori, Giovanni, **Theory of Democracy Revisited, part 2, Classical Issues**, Chatham House, Chatham, New Jersey, 1987..

Schmitter, C. Philippe ve Karl, Tery Lynn, "What Democracy is ...and is not," **Journal of Democracy**, 2, 3, 1991.

Schmitter, Philippe C., "Dangers and Dilemmas of Democracy," **Journal of Democracy**, vol 5, no 2, 1994.

Shapiro, Ian, "Enough of Deliberation-Politics is about Interests and Power," **Deliberative Politics- Essays on Democracy and Disagreement**, der, Stephen Macedo, Oxford, Oxford University Press, 1999.

Sorensen, George, "Democracy and Democratization," **Handbook of Politics- State and Society in Global Perspective**, Kevin T. Leicht, J. Craig Jenkins, eds, Springer, New York, 2010.

Stepan Alfred, "Introduction : Undertheorized Political Problems in the Founding Democratization Literature," **Democracies in Danger**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2009.

Tilly, Charles, "Democracy is a Lake," **Roads From Past to Future**, Rowman & Littlefield Publishers, New York, Oxford, 1997.

Tilly, Charles, **Contention and Democracy in Europe- 1650-2000**, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Tilly, Charles, **Democracy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

Varshney Ashutos, **Ethnic Conflict and Civic Life : Hindus and Muslims in India**, Yale, Yale University Press, 2002.

Whitehead Lawrence, **Democratization -Theory and Experience**, Oxford, Oxford University Press, 2002.